

Szépségimádat és haláltudat egy irodalmár merénylő lelkivilágában*

(Lékai János, a szélsőbal szellemiségű avantgarde költő)

Lukács György premarxista korszakának jelentős esszéje a *Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez* (1910).¹ Ebben a szerző nemcsak hogy elismeri, hanem egyenesen követeli az irodalomtudomány fogalmiságát, noha dialektikus gondolkodóhoz illően egyidejűleg kétségeit fejezi ki a módszer természet-tudományos egzaktaságú, tárgyias objektivitásával szemben. Ezt írja: „Az irodalomtörténet alapfogalmai élményi, szubjektív élményi természetűek, és ezt a természetüket nem lehet egészen eltüntetni. Minden igyekezet »objektívakká« tenni őket, ezt eltávolítván belőlük, az ellenkező eredményhez vezet, mint szándékolják: elvesztik élménytermészetüket [...] kipusztul belőlük a friss közvetlenség, az egyéniség minden szuggesztivitása [kiem. tőlem – I. L.], de ami megmaradt, megszáradt szubjektivitás lesz csupán, és nem objektivabb a közvetlennél.”²

Lukács gondolatmenete – ha áttételesen is – érinti a Lékai János által képviselt költői tartományt, mondhatni: a magyar avantgarde forradalmi szárnya korabeli hatásának titkát segít feltárni. Lékai nem tartozik a magyar irodalom prominens személyiségei közé, a történetírás ritkán tesz kísérletet ébresztésére.³ Úgy tetszik azonban, a történelem menete mostanában visszatért hozzá, sorsát tanulságul idézhetjük meg.

Lékai expresszionista költő, drámaíró és novellista, publicista volt, civilben hivatásos forradalmár és merénylő. 1896-ban született az akkor Magyarországhoz tartozó horvát kisvárosban, Varasdon, és nem egészen harmincévesen, 1925-ben halt meg vészes tüdőbajban a New York-i Szent József kórházban. Költői műve és írói pályája, nyugtalan, mozgalmas élete némiképpen paradigmatis érvényű; felvillantja az első világháborúba, majd az azt követő forradalmi-ellenforradalmi konvulziókba merült Magyarország lázadó avantgarde generációja egy részének arcélét. Ez az expresszionista írói „szabadcsapat” ellenállhatatlan benső indítékból és a történelem külső kényszereitől vezetve hivatást érzett arra, hogy szóval, sőt: erőszakkal is megváltsa a szenvedő emberiséget. Írásaikat átszötte a vágyakozás az ÚJ EMBER és a művészi szépség iránt, és

* A szöveg eredetileg németül hangzott el az 1995. június 17-én, a bayreuthi egyetemen rendezett magyar-német szimpóziumon; ez indokolta néhány – a magyar olvasó előtt jól ismert – mozzanat említését.

szinte egyidejűleg áterezte szavaikat és tetteiket a bukás, a vereség és a halál ösztönös előérzete. Úgy lehet – a lukácsi közlés szellemében tett – ezen előljáró megjegyzések megvilágítják: miért tetszik kétségesnek, hogy egy ily típusú sor-sot, *a személyiség szuggesztivitását* a jelenkori modern irodalomtudomány egzakt terminológiájával meg tudjunk ragadni.

Talán bocsássunk előre még néhány jellegzetes adatot az életpályáról, ezekből következtethetünk a művészi tevékenység még ma is fejtörést okozó problémáira. A visszahúzódó természetű, lányos arcú, kék szemű ifjú a háború alatt Kassák Lajosnál, a magyar avantgarde atyjánál jelentkezett írásaival.⁴ A mester aktivista lapjaiban kezdett publikálni; első megjelent írásai művészeti kritikák voltak, aukciókról és képiállításokról szóltak. Kassák lapjai ekkoriban élénk korrespondenciában álltak Franz Pfemfert Die Aktion és Herwarth Walden Der Sturm című folyóiratával; részben e hatással magyarázható a magyar avantgarde aktivista irányultsága. Lékai hamar kapcsolatba került a Galilei-körrel is, amely lényegében a radikálisan liberális és antimilitarista beállítottságú ifjú generáció szellemi műhelye volt. Ez a képződmény a Lukács György és Balázs Béla vonzásában alakult Vasárnapi Körrel párhuzamosan működött; ez utóbbi szervezeti elgondolásában a heidelbergi Max Weber Körre megy vissza, innen ültette át Lukács magyar viszonyok közé e „Bildungsverein” ötletét.⁵

Midőn aztán egy szélsőségesen baloldali aktivista költői csoport elhagyta Kassákot,⁶ mivel ő nem tolerálta a „pártos elkötelezettséget”, Lékai nem fordított hátat mesterének; egyszerűen a forradalmi-mozgalmi munka ragadta el a Ma körétől, ő hozta ugyanis létre az ifjúmunkások országos szervezetét. 1918 lázaktól fűtött őszén történt aztán, hogy Lékai fegyveres merényletet kísérelt meg gróf Tisza István, a volt miniszterelnök, a parlament nagy hatalmú elnöke ellen, akiben a baloldali körök az első számú háborús bűnöst látták. Tisza aznap jelentette be a képviselőházban a háború elvesztését. A merénylet nem sikerült, a lőfegyverkezelésben gyakorlatlan költő az utolsó percben kibiztosítás helyett éppen hogy lezárta a revolvert. A vállalkozás célja a tömegek felrázása lett volna. Magának az aktusnak – sikertelensége ellenére – döntő hatása lett Lékai teljes további írói pályafutására, gondolkodására. A kor forradalmi mozgalmait kísérő eszmélkedésben jelentős helyet foglalt el az „egyéni terror” gyakorlatának kérdése,⁷ s ennek következményei az etikai értékek érvényességére vagy érvénytelenségére, az önként vállalt bűn jóvátételére az önfeláldozás útján. (Mint ismeretes, ez a problematika Dosztojevszkij örökségéként fontos szerepet játszott az egész expresszionista irodalomban.)

A tanács hatalom bukásának híre Bécsben érte el Lékait, ahol az orosz Lazar Sackinnal, a német Max Barthellel és Willy Münzenberggel az európai ifjúmunkások nemzetközi kongresszusát igyekeztek megszervezni. (Ez 1919 késő őszén történt meg Berlinben.) Lékai gondosan vezetett naplójából tudjuk, hogy Berlinbe Weimaron át utazott, ahol Sackinnal együtt a hercegi kastély képtárában

megtekintették a csodálatos Lucas Cranach-gyűjteményt.⁸ A következő két évben illegális küldetésben szinte állandóan úton volt Prágától Hamburgig, Párizstól Moszkváig. Itt a Komintern III. Kongresszusán kellett Lukáccsal együtt tudomásul vennie Lenin szidalmait balos szektarianizmusuk miatt. Lékai Németországban részt vett az ún. „März Aktion”-ban és az „offenzív teória” kidolgozásában. Szinte anekdotikus mozzanat, hogy Drezdában művészetszomja mentette meg a letartóztatástól, mivel a Zwinger új szerzeményei tüzetes megtekintése miatt késve érkezett arra az illegális találkozóra, amelyen percekkel előbb rajta ütött a rendőrség.

Csodálkozást vált ki, hogy zaklatott körülményei közepette, egyre inkább elhatalmasodó betegségével küzdve miképpen tudott írói tervei valóra váltásával foglalkozni. De tény, hogy számos novellája, cikke, verse jelent meg a német sajtóban. A schärdingi börtönben fejezte be *Mensch (Ember János)* című drámáját; és az elbukott tanácshatalmi kísérlet első – regényben előadott – krónikáját.⁹ Naplójában felpanaszolja, hogy a hamis útlevéllal megkísérelt határátlépésért kapott börtönbüntetés során elkobozták tőle könyveit, köztük Hegel *Geschichtsphilosophie* című művét, és egy Einstein relativitáselméletét tárgyaló traktátust.

Lékai élete külső körülményei vázlatos ismertetése lezárásául megemlíthetjük még, hogy a „Közrend felügyeletével megbízott birodalmi Komisszár” jelentése szerint Lékai egy Paul Heide névre szóló útlevéllal, Pogány József társaságában 1922 júliusában Hamburgban behajózott Amerika felé.¹⁰ Az Egyesült Államokban többnyire az Új Előre szerkesztésével foglalkozott Komintern-megbízásból. (Ez a napilap a német New Yorker Volkszeitung testvérnapja volt.) Az emigráns magyarok közt folyamatosan dúló politikai természetű viták miatt többször elhagyta a szerkesztőséget, s ilyenkor a legkülönbözőbb fizikai munkákat vállalta; ezt is megszakítva egyre gyakoribb kórházi tartózkodásaival. Európában már csak *Das andere Amerika* című elbeszéléskötetével jelent meg újra,¹¹ és a Ku-Klux-Klanról szóló regénye jelent meg németül és oroszul.¹² *Ember János* című drámáját 1925 őszen színtre vitte a Moszkvai Kamaraszínház, de a szerző ekkor már rég halott volt.

Rejtélyes pszichológiai paradoxonnak tűnik, hogy egy huszonhárom éves ifjú, aki gyilkosságra és annak elvárható megtorlása fogadására kész, a költészetért és a képzőművészetben megjelenő szépségeszményért rajong. A Krisztus-idolhoz mért mintaképe Korvin Ottó volt, a tanácshatalom belügyi (állambiztonsági) népbiztosa, aki a bukás után elsőként végezte az akasztófán. Mindkettőjüket pontosan jellemzi Lékai későbbi visszaemlékezése: „Korvin nem indult forradalmárnak. Lírai verseket írt. A halk, lány melódiákat kereste. A finom csipkét, a csodaszínekben pompázó porcelánt. Szobája, ahol gyakorta voltak összejöveleik, semmiben sem hasonlított egy orosz forradalmár rideg négy falához. Lány szőnyegek, értékes metszetek, ízléses berendezés... és a távolban ezernyi fényt csillogtató Duna, ez volt a keret.”¹³ Majd másutt: „Rózsadombon találkozunk.

Kitűnő ízléssel berendezett szobája volt. Sok könyv. Végignéztem őket: Rilke, Dehmel, Verhaeren, Kosztolányi, Babits, Maupassant, Heinrich és Thomas Mann, Werfel, Tracke; a könyvek nagyobb része irodalom és etikai mű, tudományos kiadvány kevés. Marx, a *Szocializmus és a Huszadik Század* című folyóiratok régebbi évfolyamai, Szabó Ervin. Íróasztalán Ady Endre legújabb kötete, a *Halottak élén...* A falon tusrajzok, rézmetszetek. Berényi, Rippl-Rónai és Rembrandt-reprodukciók.¹⁴

A Veronika utca 4. szám alatti lakás leírása is jelzi: Lékai erőteljesen vonzódott a képzőművészethez, különösen a festészethez, ez főleg első – félig impresszionista, félig expresszionista – korszakában figyelhető meg. De később sem tűnik el ez a vonzalom, amikor a nyugtalan kor feszültségei – „szabad ritmusai” és novellái tanúsága szerint – már nem közvetlen zaklatottsággal szerveződnek szépirodalommal. (Amerikában Lékai a Neue Sachlichkeit útörő képviselője.) Jellemző, hogy első írása, amely a bukás után külföldön megjelenik, újra egy művészetkritika – El Greco egy képét méltatja a Die Aktionban.¹⁵ Érzékenysége és fogékonysága a színek iránt mindenütt átszűrlemlik belletrisztikai munkáin. A széles ecsetkezeléssel felhordott színskálán megjelenik a lobogó báborszínektől a meggyilkolt Liebknecht emlékének szentelt költeményből kibomló fehér virágokig, az amerikai nagyvárosok fölött villódzó sárga, rózsaszín és vörös fényektől a Colorado-hegység sejtelmes kékjéig, a bányászorsra ráboruló fekete éjszakaig és a betlehemi acélkohók felett fel-fellobbanó reflektorfényekig minden lehetséges színárnyalat.

Hasonlóképpen imádtá költőnk a zenét. Hírt ad egy New York-i Saljapin-estről, írása a berlini Rote Fahnében jelenik meg, Tarnóczi István írásával együtt, aki egy moszkvai Saljapin-koncertről tudósít.¹⁶ A Fifth Avenue-n lévő Munkásotthon hangversenyterméből kiszűrődő dallamok versírásra ihlették:

De hallga csak – sugaras csodává tornyosult ez a szinfónia.
A hangok egymáshoz törekednek,
A karmester pálcája vérző proletárszíveket hangol egybe.
S túl a muzsikán, a végtelenség káprázatában
felvillan a valóság távoli fénye,
Beethoven elmerül...
A hangok hullámverése áttöri a mesék falát,
Harsogó dübörgéssel szakad fel a hurokból
az új élet indulója.
A leszálló alkonyban feltűnő Vörös Hajnalt
Üdvözlik ujjongva a
Proletár muzsikusok!¹⁷

De miképpen korrespondálnak egymással művészi hajlamok és *forradalmi küldetéstudat*? Ez nem csak Lékai problémája. Nem egy aktivista művész élt és tevékenykedett ekkoriban azzal a meggyőződéssel, hogy kimért sorsa és hivatása a háborús nyomorúságba süllyedt, az embertelenség mélységes bugyraiban tántorgó emberiség *megváltása*, tevékeny közreműködés az ÚJ EMBER megszületése aktusánál. Így érthetjük Lékai sorait is: „A történelem leggyönyörűbb korszakában élhettem, amikor az emberiség felébredt rendeltetésére. A történelem legnagyobb harcában vehettem részt. Mi vagyunk azok, akik kiverekedhetjük a jövő emberiség boldogulását. Lehet-e ennél nagyobb jutalom? És lehet-e annál boldogabb érzés, mint tudni, látni, érezni és együtt lüktetni az egész emberiség érverésével?”¹⁸

Ugyanez az elhivatottságtudat sugárzik e korban Lengyel József, Barta Sándor, Sinkó Ervin, Komját Aladár és sok más magyar aktivista író sorából. De ugyanez az impulzus lüktet Ernst Bloch disszertációjában, amelynek címe: *Thomas Münzer, a forradalom teológusa*; s hasonlóképpen Lukács György *Történelem és osztálytudatában*. Mindenesetre a „későn születettek” feltehetik a kérdést: helyes vagy hamis tudat szülötte volt ez a gondolat, a mélységesen komolyan vett küldetéstudat és elhivatottság? Egyelőre ne törekedjünk kategorikus választ adni erre a jogos kérdésre.

Nem csodálkozhatunk, hogy a chiliasztikus utópiák többnyire a vallások emblematikájával jelennek meg. Chagall *A születés* című korabeli festményén a bibliai mitológia fénylik át, Alexander Blok *A tizenkettő* című költeményében a megváltó Krisztus halad a hóviharban csapata élén. Lékai is egy új Krisztushoz, a saját eszményképehez fordul, midőn felidézi a történet, melynek során a börtönfalak közt hánykolódik szülési fájdalmakban egy asszony, akinek férjét a korai hajnalban akasztották fel a börtönudvaron:

Az újszülöttet körülfogják. A távolból ezüst melódiákat hallanak. És a vasrácsra benyúlik az akasztófa nagy fekete karja és a csöpp, nagyon kicsi testet a magasba emeli.

Az asszonyok suttognak: Itt az új Jézus!

A vörös fény a gazdag rácsú ablakon át ömlik a betegszobába. A darócruhas asszonyok magasba emelt homlokkal és kitárt karjaik széles mozdulatával üdvözlik az újszülöttet. A darócruha leomlik a testükről és a fényben ott lobog szívéükben a nagy béke és a nagy szeretet.

A megkínzott testek egymáshoz simulnak. A megcsonkított tetemek, az égő sebek, kiaszott arcok képe eléjük tolszik. De a nagy akasztófák átölelik az új, a szent embereket, akik üdvözült homlokkal kiáltják:

„Az új Krisztus, az új Krisztus!”¹⁹

(Csak a történészek tudják, hogy e bizarr költői kép a valóságból ered: Korvin Ottó fia született aznap a börtönben, amikor atyja az akasztófán végezte be pályáját.)

Úgy látszott akkor: a megváltást nem lehet békés úton véghez vinni. Ernst Bloch hőse, a Megváltó „nem azért jött, hogy békét hozzon, hanem a kardot”.²⁰ A krisztusi evangéliumban nem található az a tanítás, hogy ne álljunk ellene a gonosznak, ez a „megalkuvó” tézis először Pál apostolnál merül fel. Vele szemben Bloch és megidézett hőse, Münzer, a „Jó erőszakhoz való jogát” hangoztatja.²¹

De miképpen lehet az „erőszakhoz való jogot” összeegyeztetni a megtisztult ÚJ EMBER víziójával? A német expresszionisták ez irányú elmékedését Lékai nagyon is jól ismerte. A napló bejegyzései tanúskodnak: „Leonhard Frank: »Der Mensch ist gut.«” Ismerte Ludwig Rubiner művét, amelynek címe: *Mensch in der Mitte*; Walter Hasenclever drámája a *Die Menschen* címet viseli; Kurt Pinthus *Menschheitsdämmerung* címmel állítja össze az expresszionista nemzedék antológiáját.

A kiélezett történések közepette olyan szituációk keletkezhetnek, midőn a „kard” lépett működésbe, és a kor emberének, a költőnek is döntenie kellett: hol áll, a frontnak mely vonalán? Egy akkoriban kétségbevonhatatlan tekintély, a filozófus Lukács György már korán szembesült ezzel a gonddal. Paul Ernsthez 1915-ben írt levele szerint: „...A lélek megmentéséhez éppen a lélek feláldozása szükséges: egy misztikus etika alapján kell kegyetlen reálpolitikussá válni, és megsérteni az abszolút parancsot, amely nem a képződményekkel szembeni kötelezettség, a „Ne ölj!” parancsát. Legbenső magvában ez mégis ósrégi probléma, amelyet talán Hebbel Juditja mond ki a legélesebben: »és ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé bünt helyezett volna – mi vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?«”²²

Az „Össznémet aktivista kongresszus”, amely 1919. június 15–22. közt ülésezett Berlinben, Kurt Hiller előterjesztésében megvitatta (és elvetette) a határozati javaslatot, amely szerint „csak abban az esetben lehet szó arról, hogy valakinek joga legyen önvédelemből idegen életet kioltani, ha életet, és nem tulajdont fenyeget veszély”.²³ A probléma Gorkijnál ugyanúgy felmerül, mint a Romain Rolland és Henri Barbusse között az erőszakról és az erőszaknélküliségről folytatott eszmecsere során. Gustav Landauer, Kurt Eisner és Ernst Toller e dilemmával viaskodnak a bajor Tanácsköztársaság idején, a fehér Reichswehr gyűrűjébe zárva. Lukács a posztulátumot átírja: a *Taktika és etika* című, 1919-ből származó alapvető tanulmányában a határhelyzetben alkalmazható mértéket az *áldozathozatalban*, azaz az *önfeláldozásban* jelöli meg. „Az egyén – írja – két bűn között választva akkor választ helyesen, ha alacsonyabb rendű énjét áldozza fel a magasabb rendű, az eszme oltárán, úgy fennáll ennek az áldozatnak mérlegelő

ereje a kollektív cselekedetek számára is; csakhogy itt az eszme mint a világ-történeti helyzet parancsa, mint a történetfilozófiai hivatottság ölt testet.”²⁴

E ponton vélhetően megtaláltuk a probléma egyik kulcsszavát, azt a menlevelet, amely az emberölést, azaz átvitt értelemben az erőszakot az „önfeláldozás mint bűnhődés” jegyében, mint mártíriumot, azaz a kamikáze egy korai formáját igazolja, és ez nem más, mint a *tételezett történetfilozófia*, amely nem a mitológia ködéből lép elő, hanem a racionális logika tartományából. E felismerés ad magyarázatot a tette, az *action gratuite*-re, vagyis a rohamosan közeledő halállal megjelölt Lékai János merényletére, s ez ad magyarázatot arra a rendíthetetlen következetességre, amely későbbi költői produkcióját áthatja. És személyes életét is. Nem lehet nem észrevenni, hogy illegális tevékenységével szinte provokálja az ellencsapást, hogy életét tudatosan teszi ki állandó és halálos veszélynek, azaz hogy kereste a bűnhődést a sikertelen, de tudatosan megtervezett gyilkosságért, de ezen túlmenően úgylehet mindenért, amit modern Dávidként Góliát ellenében „elkövetett”, azaz várta jogos részét, tehát az Örök Világrend elleni lázadásért – a Halált.

Írásai át vannak itatva a *halál motívumával*, mondhatni – a halálvággyal. Az ifjúmunkások lapjában ő búcsúztatta a forradalmak küszöbén elhunyt Szabó Ervint: „Az eső hosszú sávokban permetezett le a földre. Szürke és álmos volt a világ. Őszi szomorú nap volt. Súlyos felhőjű és komor, mint a vigasztalan és kilátástalan élet. Ősz volt, temetés volt. A halál settenkedett körülöttünk és mellettünk. A halál aratását nyelték el a komoran ásító sírok. A szél néha új erőre kapott. Száguldott a szél, a vad őszi szél. – És mi mégis ott voltunk. Kinn a temetőben. Döbbenettel álltuk körül a ravatalt. Mert az az ember, aki ott feküdt kiterítve, dús illatú koszorúk özönétől borítva, az az ember mindenünk volt: világító fáklyánk, akinek a szavai, tettei átsugározták a mai sötét és komor világot. Reménységünk volt. Alkotó erejében bízunk. Egy új világ egyik első harcosa volt. A megtestesült erő: az akarás nagyszerű bajnoka!”²⁵

A nemzedék reménysége tehát sírba szállt. Ez történik majd Korvinnal is. De ugyane sorsra jutott Lékai harmadik ideálja, a fehér tisztek által meggyilkolt Karl Liebknecht is. Szinte öninterpretációként hatnak szavai újabb búcsúztatójában: „Nincs élet, nincs emberi élet. Nem szabad soha egy percre sem parányi emberi életünkre gondolni. Felül kell emelkednünk a kicsinyes, alávaló emberi dolgokon; csak az lehet a hivatásunk, hogy új életet adjunk az emberiségnek! Az új birodalmat! Nem adatott meg nekünk, hogy tökéletes emberekké váljunk... Meg kell elégednünk azzal, hogy meghalunk az eljövendő valóságos emberért... Mindannyian úgy vagyunk, mintha a börtönből jönnénk. A nagy nyitott sír felé menetelünk. Elérik-e vajjon szavaink azokat, akik előttünk mennek?... Menetelünk...! Virágok, virágok... fehér virágok reszketnek.”²⁶

Lékai gyászdallamai éppúgy az egyházi zsolozsmákra emlékeztetnek, mint Ivan Golltól a *Litanei zu Liebknechts Tod* hangszerelése. A kasseli Proletkult 1925.

január 21-én Lenin-émlékünnepélyt rendezett; a Lékai által írt szavalókórust ezúttal a munkás-gyászinduló fogta keretbe.²⁷ A költői indítékot a megrendítően panaszos lamentációval telt szabad ritmusokhoz akár az avantgarde-mester, Kassák Lajos is adhatta, midőn a bécsi emigrációban írt *Máglyák énekelnek* című poémájában a forradalmak világmegváltó vízióit siratta el. Németül megjelent kiáltványában „...a gyulladó világ fölött kongatnak a temetések órái”.²⁸

Nem szükséges távolabbra nyitnunk a horizontot, de talán jelzéseképpen megemlíthető, hogy az emberiség elleni szörnyű méretű bűncselekményként felfogható első világháború és az azt követő konvulziók nyomán nemcsak baloldali (vagy szélsőségesen baloldali) értelmiségiek regisztráltak valamilyen helyrehozhatatlan veszteséget, hanem például egy Oswald Spengler is, az életfilozófus, a „fausti kultúra” haláláról szóló prófétai szavakkal, s az általános hullásban a „nyugat alkonyát” vizionálta. Úgy tűnt: az emberi emancipáció és evolúció békesnek remélt útjai szétporladtak, a boldogságutópiák naiv álmai szertefoszlottak, valami nehezen meghatározható szorongás, bűntudat és félelem terült rá a „nembeli emberre”.

Barta, Kassák, Lékai (mintegy a baloldali értelmiség „képviselőjében” említjük csupán őket) természetesen a maguk módján a *Baj* okainak pontosabb meghatározására törekedtek. Szinte egyetemlegesen az Ember *szolgatermeszetében*, a tömegek elkábított öntudatlanságában vélték felfedezni a vereség előidézőjét, a Nagy Megváltás elmaradását. Lukács nem véletlenül állította a *Történelem és osztálytudat* középpontjába a *tudatosság* tételezését. Lékai az ifjúságok oktatási programját felvázolva állt ki a tudatok kiművelése mellett: „Az öntudatot kell nagyra növesztenünk – írta –, az érzés csak tűnő, elfoszló délibáb, mely van és nincs. Az ész hatalma világítja be az évszázadokat... Ennek a nagy hatalomnak uralma alatt kell, hogy összeomoljanak az osztályok.”²⁹ És az Ifjúsági Internacionálé berlini alakuló ülésén éppen arról kellett beszámolnia, hogy az emancipáció magyar kísérlete „a munkásosztály gyenge osztályöntudata következtében” szenvedett vereséget.³⁰ Barta Sándor *Ave mameluk* című versében írja: „...ember ember boldog szolgálója.” (*Akaszott ember*, 1923, 1–2. sz., 15.) Nagy Lajos *Lecke* (1928) című „pedagógiai novellájában” így tört ki keserűen: „Te ezt csinálod már évezredek óta. Te vagy, aki könyörögsz. Te vagy, aki cipőt, sarut, lábat csókoltál... hajlongtál és úgy csusztál... te vagy, aki megsimogattad a vesszőt, amelyet végighúztak a hátadon... te meghalsz a pénzért, egy kis jó nyugodt, biztos szolgaságért, pár falatért, pár ütlegért, pár szidalomért, egy kis becstelen és bűnös életért... te segítesz a tüzet oltani, te, te örült gonosztevő, te merénylője önmagadnak, te megrontója minden ivadékoknak, évezredek keresztl.”

Kassák egy programatikus cikkében azt állapítja meg: „A kapitalista társadalmi rendnek [...] szörnyű morális ereje is van, és épp ezért vele szemben mindig kevésnek fog bizonyulni az elnyomottak éhséglázadása... Az ő éhségük

bármikor, egy nagyobb falat kenyérral kielégíthető. Elindul a világot megváltani akaró forradalom és egy kenyérmorzszán elbukottan meghal, mint lázadás.”³¹ A bécsi emigráció jeles irodalomkritikusa, Németh Andor a következőképpen közeli meg a problémát: „A világ, amelyet forradalmasítani kell, nem forradalmasítható, mert éppen a munkásság, az ún. „forradalmi proletariátus” a legalkalmasabb lelkiéletének összetettségénél fogva a forradalmi lélek igényességére és aszkétizmusára... Ez a mély megértés, és a mindennek keserű átlátása pedig, amely hív, vonz és taszít a rezignáció felé.”³²

A keserű felismerésre adott válaszok természetesen különbözőek voltak. Barta egy időre a dadaista nihilizmusba menekült. Lukács kidolgozta a maga számára a „hozzáadott tudat” („das zugerechnete Bewußtsein”) elméletét. Kassák egy új művészi eljárásmodot, a konstruktivizmust fedezte fel. Ez egy absztrakt szellemi architekturális tevékenységhez nyújtott segítséget, amellyel – az aktivitás benső indítékait fel nem adván – Kassák „kilépett a történelemből”.³³ S talán éppen ő volt erre a legalkalmasabb, mivel másoknál korábban értette meg: az elomló víziókat, az aktivizmus fellengzős, hazug frázisait le kell hozni a reális valóság talajára. „Merjük bevallani magunknak, hogy a munkásság tömegei még közel sem állnak azon a nívón, hogy [...] átvehessék a hatalom birtoklását” – írja, tulajdonképpen Lékai ifjúmunkásainak, akikhez ekkor egyébként költeményt is „intézett”.³⁴ S mindez nem azért történt így, mintha a munkásmozgalom áru-lójává vált volna, ahogy később szélsőbalról megvádolták. Ő csupán többet tudott: „A darutollasok [...] tüzes fogókat hordtak a szemeikben s szörnyű körmeik alól ekkor már kivirágzott az idegen vér... Akiket kiválasztott az isten, azok könnyörtelenül meghaltak... A kaftános zsidók testében énekelnek a kések... Leszakadtak a fekete drapériák s a horizontokon még magasabbra nőttek a hegyek. Minden a megváltozhatatlanság törvényében forrott.”³⁵

Újra egy döntő kulcsszóval találkoztunk, s ez a *megváltozhatatlanság* fogalma. Kassák már ekkor megértette, hogy a magyar emancipációs kísérlet kudarcával sokkal nagyobb dimenziókban egy *történetfilozófiai álom* ért véget. (Maga a történelmi valóság csak hét évtized után „hozta be” ezt a korai felismerést.) Lékai János azonban képtelen volt erre a kassáki belátásra jutni; ezért a „mulasztásáért” keservesen meg kellett lakolnia. A megváltó tette, a bűnhődésre és az alig titkolt halálvágyra felépített egzisztenciának ezért következetesen végig kellett haladnia az önelpusztítás stációján. Halálos betegen, végső erőfeszítéssel befejezte még *Az új Krisztus* című drámáját. S 1924 őszén, az elnökválasztási kampány finisében (Coolidge jutott ekkor hatalomra), becsempészett az Új Előre tördelt hasábjaira, a választás napjára egy költeményt, amelynek címe *Fegyverbe!... Fegyverbe!* volt.³⁶ Letartóztatása után már nem sok ideje maradt, az előremenekülés útján elérte célját – a halált, alig töltötte be huszonkilencedik életévét. Úgy, ahogy *TBC* című versében³⁷ megjósolta:

Ó, menjetek lankadt seregek,
 Valaki elhunyt az úton,
 a Mount-Simon Hospitalban.
 De az Élet van! És ragyog!
 És sorakoznak új seregek!
 Proletár a proletárra hajol,
 És zeng az ének,
 És dübörög a város,
 És harcos csapatok robajlanak!

A késő kor fia – ízlése szerint – nevezheti e „robajlást” hallucinációnak, vagy akár történelmi teleológiának, avagy mély, irracionális gyökérzetű meggyőződésnek, a *volonté générale* minden vereség ellenére elpusztíthatatlan működése visszhangjának. Mindenesetre Lékai János expresszionista költő sorsa azt példázza: a művészet és az élet összekapcsolásának nagy, utópikus kísérlete ezúttal (is) vereséget szenvedett. Életével és mártírhálálával Lékai egy nagy Akarás történetfilozófiai hullását előlegezte meg, szemléletesen és *szubjektív szuggesztivitással* ezt demonstrálta. Az erőszak alkalmazása tudnivalóan a gyengeség reakciója; azóta nyilvánvalóvá vált, hogy „az emberi civilizáció normális útját” nem ajánlatos elhagyni, ahogy nemrégiben egy nagy államférfiú hírül adta.³⁸ Ugyanakkor nehezen kerülhető el, hogy ezen a „normális úton” meg ne pillantsuk Walter Benjamin Angelus Novusát. Ez a szimbolikus figura, háttal a jövő felé fordulva menekül a jövőbe, s iszonyattal tekint a szörnyű múltra, amely a márt is magába foglalja. Eszerint tulajdonképpen nyitva marad a kérdés és a válasz: a Megváltás egykori kísérlete valóságos vagy hamis tudattal történt-e?

1 LUKÁCS György, *Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez = Alexander-Emlékkönyv*, Bp., 1910, 388–421.

2 Újabban = *Ifjúkori művek*, Bp., 1977, 385–421 (419).

3 L. ILLÉS László, *Lékai János = Lékai János Válogatott írásai*, Bp., 1963 (a továbbiakban: LJVI); BORI Imre, *Lékai János = Uő, A szecessziótól a dadáiig*, Forum, Újvidék, 1969, 226–228; SVÉD László, *Lékai János politikai pályája*, Bp., 1976.

4 KASSÁK Lajos, *Egy ember élete*, Magvető, Bp., 1983, II. köt., 379.

5 NOVÁK Zoltán, *A Vasárnapi Társaság*, Bp., 1979; *A Vasárnapi Kör – Dokumentumok*, szerk. KARÁDI Éva és VEZÉR Erzsébet, Bp., 1980.

6 JÓZSEF Farkas, *A forradalmi szocialista írócsoporthoz létrejött – 1917–1919 = Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből*, Bp., 1962, 60–82.

7 Az e problémával való viaskodás végigkíséri a munkásmozgalom történetét. August BEBEL tanulmányt ír *Attentate und Sozialdemokratie* címmel. Az NKP 1918. dec. 31-i alapító kongresszusának programja kimondja: „A proletárforradalomnak céljai elérésére nincs szüksége az egyéni terrorra; történeti hivatását a mozgalom a nép milliós tömegei aktivitása útján éri el.” Ugyane tézist megerősíti a Komintern 3. világgkongresszusa, és még a fasizmus fenyegető előretörése idején is, 1931. nov. 13-án az NKP KB határozata. Lenin több cikkben elítélte a cári időkből származó „eszert” terrorizmust. A ma-

gyar munkásmozgalomban az „eszerizmus” feltehetőleg éppen a „milliók tömegek aktivitása” hiányában éledt fel. A kérdéskör tudományos feldolgozásának terjedelmes iratanyagát I. Komintern-Archívum (Moszkva), 495. fond. 292. opisz, 79 gyelo.

8 L. a Politikatörténeti Intézet archívumában: 712. f. 5. ő. e.

9 LÉKAI, Johann, *Mensch. Ein Drama in 3 Aufzügen*, Deutsch von Stefan I. Klein, See-Verlag, Konstanz, 1923; *Uő, Rot und Weiß*, See-Verlag, Konstanz, 1923.

10 Reichskommissar für Überwachung der öffentlichen Ordnung. Deutsches Zentralarchiv, Potsdam. Akten-Nr. 115. (Ungarn – Kommunisten).

11 *Das andere Amerika – Bilder, Skizzen und Reiseschilderungen*, Deutsch von Stefan I. Klein, Leipzig, 1924 (Freidenker Hausbücherei, Nr. 7.).

12 LASSEN, John, *Herren und Sklaven. Roman aus dem amerikanischen Arbeiterleben*, Deutsch von Stefan I. Klein, Leipzig–Plagwitz, 1924; sajtóközlésben: *Hamburger Volkszeitung*, 1925. máj. 8–jún. 2. közt (104–123. sz.); oroszul: *Gospoda i rabi*, Priboj, Leningrád, 1926, és *Goszizdat*, Moszkva, 1927.

13 *Emlékezés Korvin Ottóra* (1920) = LJVI, 551.

14 *Emlékezés Korvin Ottóra* (1921), uo., 545–546.

15 *Das Bildnis des Kardinal Inquisitors Nino de Guevara*, Die Aktion, 1919, 37–38. sz., 646–647.

16 LASSEN, *Ein New-Yorker Abend mit Schal-japin*, Die Rote Fahne am Montag (Berlin), 1923. jan. 22.

17 *Proletarische Musikanten*, Klassenkampf, [Halle] 1925. jan. 31.; magyarul: LJVI, 65.

18 LJVI, 5.

19 *Az új Krisztus* = LJVI, 309–310.

20 BLOCH, Ernst, *Thomas Münzer als Theologe der Revolution* (1921), újabban: Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1969, 115–116. – Bloch ezt írja a disszertáció 1969. évi kiadása 116. oldalán: „Das bedingungslose Nicht-Widerstehen ist nicht mehr reines Evangelium Christi, sondern bereits gemischt mit dem Paulinischen Evangelium.” Bloch interpretációját vö.: Máté, 10, 33–38: „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem volna, hogy békeességet bocssássak a földre; nem azért jöttem, hogy békeességet bocssássak, hanem fegyvert.”

21 L. ugyene kiadásban. A kötet 4. fejezetének 2. része viseli e címet: „Das Gewaltrecht des Guten.”

22 Lukács György levele Paul Ernsthöz 1915. máj. 4-én = *Lukács György levelezése – 1902–1917*, Bp., 1981, 595–596.

23 *Das Ziel* (Berlin), 1920, 212–213; a problémát részletesen tárgyalja JÓZSEF Farkas, *A német és magyar aktivizmus problémálatásáról – 1915–1922 című tanulmányában = Mítosz és utópia*, Argumentum, Bp., 1995, 33–43.

24 LUKÁCS György, *Taktika és etika = Uő, Forradalomban*, Bp., 1987, 132.

25 LÉKAI, *Szabó Ervin*, *Az Ifjumunkás*, 1918. okt. 17., 19. sz., 5–6.

26 *Unter einer Photographie*, Jugend-Internationale, 1921. január, 5. sz., 101; magyarul: LJVI, 48.

27 Az ún. Proletar-Kulturkartell rendezvényének műsorplakátja a Politikatörténeti Intézet Archívuma Lékai-gyűjteményében. L. a 8. sz. jegyzetét. – Lékai szavalókórusa: *Lenin ist gestorben*, *Das Wort* [Halle], 1924. febr. 28., 26. sz.

28 KASSÁK Lajos, *An die Künstler aller Länder!*, Ma, 1920. máj. 1., 1–2. sz., 2–4; újabban = *Jelzés a világba*, Bp., 1988, 217–219 (218).

29 LÉKAI, *Múlt és jövő*, az IOSz kiadása, Bp., 1919.

30 *Die Aufgaben der kommunistischen Jugendorganisation nach der Übernahme der Macht durch das Proletariat. Aus der Praxis der Jugendorganisation in Russland und Ungarn von W. Pawlow (Moskau) und B. Köres [Lékai álneve], (Budapest).* Unter dem Roten Banner, Internationale Jugendbibliothek, Nr. 5; Hrsg. vom Exekutiv-Komitee der KJI, Berlin, 1920, 22–32.

31 KASSÁK, *Képarcitektúra*, Ma, 1922. márc. 15., 4. sz., 52–54.

32 NÉMETH Andor, *Barta Sándor: Tisztelt Hullaház* (Wien, 1921), Bécsi Magyar Újság, 1921. okt. 16., 8.

33 BÉLÁDI Miklós, *A magyar avantgarde történetéhez = Jelzés a világba*, Bp., 1988, 28.

34 *Levél a magyarországi ifjűmunkásokhoz*, Ma, 1920. jún. 1., 3. sz., 23–24.

35 KASSÁK, *Máglyák énekelnek = Uő, Összes versei*, Bp., 1969², I. köt., 132–139.

36 Új Előre (New York), 1924. okt. 5.; németül: *Zu den Waffen!... Zu den Waffen! Proletariermarsch für die Wahlen*, Das Wort [Halle], 1924. nov. 10., 130. sz.; ugyanaz: *Hamburger Volkszeitung*, 1924. nov. 12., 205. sz.

37 LÉKAI, T...B...C, Új Előre (New York), 1925. aug. 2.; előzetesen már németül: *Sichel und Hammer* (Berlin), 1923. 10. sz., 4.

38 SEVARDNADZE, Eduard, *Moj vibor* (Az én választásom), Moszkva, 1992.